

Keşimsellik ve Psikoloji

Aysel Kayaoğlu¹

Özet

Keşimsellik teorisi/paradigması 1989'da Crenshaw tarafından adı konularak feminist teori ve politika literatürüne girmiştir. Başta ırk ve toplumsal cinsiyet olmak üzere sosyal kategorilerin ve bu kategorilerin dayandığı baskı sistemlerinin keşimindeki marjinalleştirilme deneyimlerinin çalışılmasına imkân veren keşimsellik teorisi/paradigması 2000'li yılların başından itibaren feminist çalışmaları ve toplumsal cinsiyet çalışmalarını şekillendirecek kadar güçlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Bu çalışmada öncelikle keşimsellik teorisi/paradigmasındaki teorik ve politik tartışmalar genel hatlarıyla incelenmiştir. İkinci olarak Psikoloji ve Sosyal Psikolojinin keşimsellik teorisi/paradigması ile karşılaşmasındaki zorluklar tartışılmıştır. Son olarak feminist psikolojide keşimsellik teorisi/paradigmasının niceliksel araştırma yöntemlerine nasıl meydan okuduğuna odaklanılmış, feminist psikologların bu konuda teorik/epistemolojik ve metodolojik açıdan yaptıkları literatür tartışması gözden geçirilmiştir.

Giriş

Kaynağını 19. Yüzyılda Marie Stewart, The Combae River Kolektifi, Sojourne Truth gibi siyah kadınların öncülük ettikleri siyah kadın hareketinden alan keşimsellik kavramı, 1989'da ilk defa Kimberlé Crenshaw tarafından adı konularak hem feminist çalışmaları ve toplumsal cinsiyet çalışmaları alanına hem de eleştirel ırk çalışmaları alanına girmiştir. Brah ve Phoenix (2004) ile Jordan-Zachery (2007) keşimselliği siyah feminist kadınların sosyal bilimlere bir armağanı olarak görmektedirler.

Keşimsellik kavramı ilk kez Crenshaw (1989) tarafından siyah kadınların sadece “siyah” ya da “kadın” olarak değil ama “siyah kadın” olarak yaşadıkları ayrımcılığın hukuki bağlamda gösterilmesi amacıyla kullanılmıştır. İlgili literatürde siyah kadınların görünmezliğini çok iyi gösteren bir örnek olduğu

1 Dr. öğretim üyesi, Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, akayaoglu@anadolu.edu.tr Orcid; 0000-0003-2281-5078

için en çok General Motors şirketine açılan davaya referans verilir. 1964'e kadar hiç siyah kadın işçi çalıştırmayan General Motors şirketi 1970'te, şirketin kıdem sistemi ("ilk önce son alınan işçiler işten çıkarılır") doğrultusunda 1964'ten sonra işe alınan tüm siyah kadınları işten çıkarmıştır. Buna karşılık beş siyah işçi kadın, siyah kadınlara ayrımcılık yaptığı ve bunun 1964 öncesi kadınlara yapılan ayrımcılığın bir devamı olduğu gerekçesiyle General Motors şirketine dava açmışlardır. Mahkeme, şirketin kadınlara (beyaz kadınlara) ve siyahlara (erkek siyahlara) ayrımcılık yapmadığına hükmetmiştir (Kocadost, 2023). Siyah kadınların bu ve benzeri deneyimleri, "siyah kadın" kimlikleriyle ayrımcılığa uğrayan bu kadınların deneyimlerinin görünmez olduğunu ve verili cinsiyetçilik ve ırkçılık yaklaşımlarının bu kadınların özgül deneyimini görmek ve kavramak için yeterli olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Crenshaw'ın ilk kullanımından sonra kesişimsellik teorisi/paradigması başta ırk ve toplumsal cinsiyet olmak üzere, marjinalleştirilmiş sosyal kategorilerin ve bunların dayandığı baskı sistemlerinin kesişmesiyle ortaya çıkan özgül marjinalleştirme pratiklerini ve deneyimlerini görünür hale getirmek üzere sosyal bilimlere girmiş, özellikle de feminist teori ve politikayı şekillendiren kurucu bir unsur haline gelmiştir.

2000'lerden itibaren İngilizce konuşulan dünyada kesişimsellik ile ilgili hacimli bir literatür ortaya çıkmış, kesişimsellik feminist çalışmalar ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında vazgeçilmez bir teori/paradigma olarak tüm dünyada yaygınlaşmıştır (Carbin ve Edenheim, 2013). Türkiye'de ise bu konunun genel olarak sosyal bilimcilerin gündemine girdiğini söylemek zordur, ancak toplumsal cinsiyetle ilgili olan feminist akademi ve aktivist çevrelerde son yıllarda bu paradigmanın kullanımının yaygınlaştığı söylenebilir. Kocadost (2023) kesişimsellik teriminin kendisini değilse bile terimin temsil ettiği fikrin Türkiye'de patriyarkanın kapitalizm, militarizm, heteroseksizm gibi diğer tahakküm sistemleriyle nasıl etkileştğine dair teorik analizlerde kullanıldığını belirtir. Transkadınların, lezbiyen ve biseksüel kadınların, Kürt kadınların yaşadıkları marjinalleştirilmenin kesişimsel doğası da Türkiye'de kesişimselliğin feminist politikaya girmesine yola açmıştır.

Feminist çalışmalar ve toplumsal cinsiyet çalışmaları literatüründe kesişimsellik bir taraftan çok övülen ama diğer taraftan çok sert tartışmalara yol açan bir teori/paradigmadır. Örneğin McCall (2005) kesişimselliği "kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmaları alanına bugüne kadar yapılmış en önemli teorik katkı" olarak görür. Benzer biçimde Davis (2008) de, McCall'un bu övgüsünü paylaşır ve kesişimselliğin bu kadar yaygınlaşıp "moda kavram (buzzword)" haline gelmesini başarılı bir teori olmanın göstergesi olarak yorumlar. Ancak diğer yandan kesişimsellik teorisi/paradigması genişledikçe ve mutasyona uğradıkça, mutasyonlarının bir bölümünün teorinin/

paradigmanın original halinden uzaklaşması ve sosyal adalete ilişkin radikal varsayımlarını yitirmesi dolayısıyla sert şekilde eleştirilmiştir. Yakın gelecekte bitecek gibi görünmeyen bu eleştiriler için Nash (2017) “kesişimsellik savaşları” terimini kullanmaktadır.

Bu tartışmalarda özellikle Bilge'nin (2013) feminist akademide bilginin üretimi sırasında ne tür güç mücadelelerinin yaşandığına ve bunların kesişimsellik çalışmaları için ne tür politik sonuçlar doğurduğuna ilişkin saptamaları oldukça kayda değerdir. Bilge (2013) öncelikle kesişimselliğin bir sosyal adalet meselesi olarak yaygınlaşmasını değil, neoliberal çeşitlilik ve çoğulluk içeren görünüşte özgürlükçü olan söylemlerle eklenerek sulandırılmasını ve depolitize edilmesini sorunlaştırır. Bilge'ye (2013: 407) göre, “original olarak dönüştürücü ve hegemonya karşıtı bilgi üretimine ve radikal sosyal adalete odaklanmış olan kesişimsellik neoliberal rejimler tarafından metalaştırılmış ve sömürgeleştirilmiştir”. Bu minvalde radikal sosyal adalet söylemiyle ilişkisi kesilen kesişimsellik neoliberal çeşitlilik kültürü ve kimlik politikalarıyla iç içe geçirilerek, opportunist kullanımlar için elverişli bir entelektüel, politik ve moral sermaye haline gelmiştir. Bilge kesişimselliğin bu depolitizasyonundan büyük ölçüde “disipliner feminizm”i sorumlu tutmaktadır. Yazar disipliner feminizmi “bilgi üretimi süreci çerçevesinde, meşru bilimsel bilgiyi oluşturan parametreler her ne ise, onlara meydan okumak yerine onlara uygun “bilim” yapmak” olarak tanımlar (Bilge, 2013: 409). Disipliner feminizmin kesişimselliği hangi yollarla depolitize ettiğini analiz eden Bilge, kesişimsellik konusunda empirik araştırma yapmayı onun üzerinde derin epistemolojik tartışmalar yapmanın bu yollardan biri olduğunu ileri sürer. Ona göre bu yolla kesişimselliğin bir sosyal adalet aracı olarak görülmesinden uzaklaşılır. Bilge kesişimselliğin depolitizasyonunda “kesişimselliği beyazlatma” adını verdiği bir başka yol daha saptar. Gerçek ten rengiyle hiçbir ilişkisi olmayan bu söylem, iki strateji aracılığıyla üretilir ve yeniden üretilir: İlki kesişimselliği feminizmin parlak buluşu (*brain child*) olarak göstererek onun kesişimsel kökenlerini silmektir. Bu, kesişimsel düşünce ve aktivizmin ortaya çıkışındaki ırk faktörünün önemini yadsımak anlamına gelir. Bilge'ye (2013) göre kesişimselliği “beyazlatan” ikinci yol, kesişimselliğin jeneolojisini genişletme çağrısıdır. Bilge'nin analizinde bu, kesişimselliğin aslında adı konulmadan önce de feminist teoride varolduğunu söyleyerek, bu teorinin başka “anaları” olduğunu ve onların katkılarını tanımak gerektiğini içerir. Bilge buradaki ironiyi çok iyi yakalar: Tarihsel olarak siyah feminizm tam olarak beyaz feminizme karşı çıkararak siyah feminizm oldu. Şimdi ise siyah feminizmin bizzat kendisinden doğan kesişimsellik Bilge'nin deyimiyile “beyazlatılmaktadır”.

Salem (2018) kesişimselliği “gezgin teori” olarak kavramsallaştırarak bu teorinin/paradigmanın etrafında süregiden tartışmalar için bir çerçeve oluşturmayı amaçlamıştır. “Gezgin teori” kavramlaştırması, kesişimsellik teorisinin/paradigmasının “gezdiği” farklı coğrafyalar (özellikle de Kuzey Amerikadan Avrupaya yapılan seyahat), farklı disiplinler ve tarihsel değişimler dolayısıyla mutasyona uğramasını ve “sulandırılması”nı daha “doğal” bir süreç gibi yorumlamaya izin veren bir zemin yaratır. Davis de (2008) bu “gezginlik” meselesine daha olumlu bakarak, bunun çatışmaya yol açan değil, diyaloga imkân veren bir durum olarak değerlendirilmesinden yanadır.

Kesişimsellik teorisi/paradigmasının coğrafi “gezginliği” dışında sosyal bilimler arasındaki “gezginliğinden” söz etmek mümkündür. Feminist ve toplumsal cinsiyet çalışmaları alanında çok etkili olsa da, bu teorinin/paradigmanın her disiplinde aynı ölçüde ya da aynı biçimde etkili olduğu söylenemez. Tersine, her bilimsel disiplin kesişimsellik teorisini/paradigmasını kendi bilgi üretme pratiklerinin bir parçası haline getirmiştir. Bu, bu çalışmanın konusu olan Psikoloji ve Sosyal Psikoloji disiplinleri için de geçerlidir. Psikoloji ve Sosyal Psikoloji ile kesişimsellik çalışmalarının arasındaki ilişki tıpkı diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi çift yönlüdür: Psikoloji ve Sosyal psikoloji bu çalışma alanına katkı yaparken, kesişimsellik çalışmalarının özellikle feminist teori ve feminist politikaya ilişkin getirdiği radikal sorgulamanın Psikoloji ve Sosyal Psikoloji disiplinlerini de etkilemesi ve dönüştürmesi beklenir. Bu sadece sosyal kimliklerin bizzatıhi çalışma konusu olduğu Sosyal Psikoloji için değil, Psikolojinin tüm alanları için geçerli olan bir beklentidir. Zira Psikolojinin hangi alanı olursa olsun, kesişimselliğin “iktidar yapılarına, toplumsal bağlama ve insan yaşamının karmaşıklığına odaklanması dolayısıyla psikolojik araştırmaları güçlendirme potansiyeli bulunmaktadır” (Warner, Settles ve Shields, 2016: 175).

Bu yazıda önce kesişimsellik kavramının tanımlanma çabaları ve bu alandaki tartışmalar genel hatlarıyla ele alınacaktır. Bununla kesişimsellik kavramıyla daha önce karşılaşmamış olan psikolog ve sosyal psikologlar başta olmak üzere tüm sosyal bilimcilere kesişimsel çalışma alanının genel görünümüne dair bir fikir verilmesi amaçlanmıştır. İkinci olarak, Psikoloji ve Sosyal Psikoloji disiplinlerinin bu çalışma alanıyla karşılaşmasında ne tür zorluklar ve sorunlar yaşandığına odaklanılarak, kesişimsellik teorisinin/paradigmasının bu disiplinlerde yarattığı tartışmalar ele alınmıştır. Ancak kesişimsellik alanının Psikoloji ve Sosyal Psikolojide neredeyse sadece feminist çalışmalar ya da toplumsal cinsiyet çalışmaları yapan psikologların ilgi ve tartışmalarıyla sınırlı kaldığını vurgulamak gerekir. Dolayısıyla bu çalışma da feminist/toplumsal cinsiyet çalışmaları yapan psikologların kesişimsellik tartışmalarıyla sınırlıdır.

Kesişimsellik tartışmaları

Giriş bölümünde de belirtildiği gibi kesişimsellik, çok popülerleşmesi dolayısıyla kullanımlarının çok çeşitlendiği ve farklı kullanımları arasında büyük farklılıkların ve uyumsuzlukların olduğu bir tartışma alanı haline gelmiştir (Nash, 2017). Bu tartışmalar çok yönlü ve çok kapsamlı olduğu için ve ayrıca bu çalışmanın amacı açısından da, bu çalışmada sadece literatürde öne çıkan temel birkaç teorik ve metodolojik tartışma genel hatlarıyla incelenecektir. Cho, Crenshaw ve McCall (2013) feminist literatürdeki kesişimsellik çalışmalarının kapsamının üç başlıkta toplanabileceğini ifade eder: Kesişimsellik paradigmasının uygulamaları ya da kesişimsellik dinamiklerinin araştırılması, teorik ve metodolojik bir paradigma olarak kesişimselliğin kapsamı ve içeriği hakkındaki tartışmalar ve kesişimsellik bakış açısından gerçekleştirilen politik müdahaleler. Aslında bu üç alanı kesin sınırlarla ayırmak mümkün olmasa da, bu çalışmada kesişimsellik paradigmasının daha çok teorik ve metodolojik yönlerine odaklanılmıştır.

Feminist çalışmalar ve toplumsal cinsiyet çalışmaları alanında kesişimselliğin çeşitli tanımları yapılsa da, asıl önemli olan kesişimselliği tanımlamak değil, araştırmacıların kesişimsellikle ne yaptıkları, yani araştırmalarında ne tür sorular sordukları, kesişimselliği nasıl kullandıkları ve araştırma sonuçlarını nasıl yorumladıklarıdır. Herşeye rağmen kesişimselliği tanımlamaya kalkıştığımızda ise literatürdeki tanım kaosuyla başa çıkmak zorunda kalırız. Öncelikle literatürde kesişimselliğin bir kavram mı, bir teori mi, bir paradigma mı yoksa bir metod mu olduğuna dair herhangi tartışma ya da genel kabul mevcut değildir (Carbin ve Edenheim, 2013). Bunlardan birinde el yordamıyla karar kılınsa bile sorun halâ çözülmüş değildir. Zira kesişimsellik kavramının/teorisinin/paradigmasının/metodunun sosyal kategorinin kendisine mi, sosyal kategori üyeliklerine mi yoksa sosyal kategorilerin dayandığı baskı sistemlerine mi işaret ettiği açık değildir (Bernstein; 2019). Bir örnek üzerinden bu durumu tarif etmek gerekirse, kesişimsellik, ırk kategorisinin ve toplumsal cinsiyet kategorisinin kendisini (siyahlık kategorisi ve kadınlık kategorisi), kategori üyelerini (siyah kadınları) ya da baskı sistemlerini (ırkçılığı ve cinsiyetçiliği) işaret ediyor olabilir. Bunun dışında kesişimsellik teorisi, marginalleştirilmiş deneyimlere kesişimselleşmiş baskı sistemlerinin yol açtığını ileri sürdüğünden bir nedensellik teorisi olarak da görülebilir.

Feminist literatürde kesişimselliğin nasıl farklı biçimlerde ve farklı bir anlayışla ele alındığını gösteren çeşitli tanımlamalar mevcuttur. Örneğin Collins ve Bilge (2016; 25) kesişimselliği şöyle betimliyorlar:

“Kesişimsellik dünyanın, insanların ve insan deneyimlerinin karmaşıklığını anlama ve analiz etmenin bir yoludur. Toplumsal ve politik yaşamın koşulları, olaylar ve benlik nadiren tek bir faktör tarafından şekillendirilmiş olarak anlaşılır. Bunlar genellikle çeşitlilik gösteren ve karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen pek çok faktör tarafından biçimlendirilmiştir. Toplumsal eşitsizlik söz konusu olduğunda verili bir toplumdaki insanların yaşamı ve gücün örgütlenmesi sadece tek bir toplumsal bölünme eksenine değil, - bu eksen ister toplumsal cinsiyet, ister ırk ister sınıf olsun- birlikte işbaşında olan ve birbirini etkileyen çok sayıda eksen tarafından şekillendirilmiş biçimde anlaşılır. Bir analitik araç olarak kesişimsellik insanların dünyanın ve kendilerinin karmaşıklığına daha iyi bir erişimi sağlar.”

Farkedileceği üzere yazarlar kesişimselliğin ucu açık, oldukça gevşek bir tanımını yaparak, onun bir teori, metod ya da bir politika olduğuna dair bir belirleme yapmamışlardır. Collins ve Bilge’den farklı olarak, May (2015) kesişimselliği, “siyah feminist ve renkli kadınların teorik ve politik geleneklerinden ortaya çıkmış bir “yönelim” olarak tanımlar. Bu “yönelim”, yazara göre ayrıcalık ve baskıyı eş zamanlı ve ilişkisel olarak görür ve sadece gruplar arasında değil grup içindeki farklılıkları ve adaletsizliği de dikkate alır. Diğer yandan Hancock (2007a) kesişimselliği başlangıçta ırk, toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf ve cinsel yönelimin kesişimselliğinde marjinalleştirilme deneyimi yaşayan kadın özneliği çerçevesinde içerik-temelli gördüğünü ama uzun araştırma tecrübesinden sonra kesişimselliği bir empirik ve normatif paradigma olarak görmeye başladığını ifade eder. Ona göre bu normatif kesişimsellik teorisi ve empirik kesişimsellik araştırması altı temel varsayıma dayanır. Bunlar: Çeşitli politik problemlerde birden fazla kategori farklılığının (örneğin, ırk, toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf vb) rol oynaması, bu çeşitli kategori farklılıklarına eşit olarak yer vermekle birlikte kategoriler arasındaki ilişkinin empirik bir soru olması, kategori farklılıklarının bireysel ve kurumsal faktörlerin dinamik ürünleri olarak görülmesi, her bir farklılık kategorisinin kendi içinde çeşitlilik taşıması, kesişimsel bir araştırmanın kategorileri birden çok düzeyde analiz etmesi ve araştırma sorusunun hem empirik hem de teorik yönüne dikkat edilmesi. Hancock’un kesişimselliğe ilişkin bu yaklaşımında sosyal kategoriler arası ilişkileri “farklılık” olarak telâffuz etmesinin sorunlu olduğu not edilmelidir. Psikoloji ve Sosyal Psikoloji disiplinlerinin kesişimselliğe nasıl yaklaştığına dair bir ipucu olması bakımından Hancock’un (2017) sosyolog Choo ve Ferre’den aktardığı kesişimsellik yaklaşımına da dikkat çekmek önemli görünmektedir. Bu yaklaşıma göre, “kesişimselliği teorileştirmedeki üç boyut, kesişimselliğin neyi imlediğinin bir parçası haline gelmiştir: Çoklu düzeyde marjinalleştirilmiş kadınların, özellikle de renkli kadınların bakış açılarını içermek; çoklu düzeyde, birbirinden bağımsız

eşitsizlik tabakalarının birbirine eklenmesinden bir çarpmaya ve böylelikle kategorilerin temel etkilerinin etkileşimine doğru bir analitik kayma; çoklu kurumların biraraya gelerek eşitsizlikleri sonradan değil daha baştan ürettiklerine odaklanan bir bakış.” (akt. Hancock, 2017:19). Hancock bunu kesişimselliğin belirli bir demografik grubun (burada kastettiği siyah feministlerdir) entelektüel mülkü olarak mı yoksa belirli bir yerden kökenlese bile başka bağlamlara modifiye edilerek uygulanacak bir “meme” olarak mı görülmesi gerektiğini tartışırken tipik bir mimetik yaklaşım örneği olarak verir. Zaten terminolojisinden de kolayca anlaşılacağı gibi, bu yaklaşım kesişimselliğin pozitivist bir epistemoloji ve metodolojiye uyarlanmasıdır.

Feminist ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında kesişimsellik teorisinin/paradigmasının en önemli sorunlaştırılma alanlarından biri sosyal kategoriler arası ilişkilerin teorik ve empirik olarak nasıl kurulacağı sorusu üzerinde temellenir. Aslında bizzatihi kesişimin doğasının nasıl açıklanacağına dair bir sorudur bu. Bu soruya verilecek cevaplardan birini Hancock (2007b) politik bilimlerdeki sosyal kategorilere yönelik geliştirilmiş üç anlayışı karşılaştırarak verir: “Birleşik” yaklaşım, çoklu yaklaşım ve kesişimsel yaklaşım. Birleşik yaklaşım ırk, toplumsal cinsiyet ve sosyal sınıf kategorilerinden birine ağırlık verir ve açıklama gücü en fazla olduğu iddia edilen sosyal kategori ya da kimliğe odaklanır. Örneğin ırk, toplumsal cinsiyet ve sosyal sınıf kategorileri arasında sosyal sınıfın diğer iki kategoriye de belirlediği düşünülerek bu kategorinin öne çıkarılması bu yaklaşımı çok iyi açıklar. Çoklu yaklaşım, adından da anlaşılacağı gibi, ilk yaklaşımın tersine daha analize başlamadan yani önsel olarak söz konusu sosyal kategorilerin hepsinin varlığını ve deneyimi/baskıyı etkileme ya da belirleme gücü açısından eşit önemde olduğunu kabul eder. Ama bu önsel kabul, empirik düzeyde söz konusu sosyal kategorilerin birlikte ele alınmasına yetmediği için sosyal kategoriler birbirinden bağımsız değerlendirilirler. Bu yaklaşım, daha sonra Psikoloji ve Sosyal Psikoloji disiplinlerindeki niceliksel araştırmalara kesişimselliği entegre etme çabalarında sorunlaştırılan değişkenlerin temel etkisi ve bunların etkileşimi meselesini çok iyi yansıtır. Kesişimsellik yaklaşımı ise diğer iki yaklaşımdan kategorik olarak farklıdır. Bu yaklaşımda sosyal kategorilerden birini diğerinin önüne geçmesi ya da daha baskın olması zaten söz konusu olamaz. Ama daha kritik olan nokta sosyal kategorilerin hepsinin varlığını ve eşit önemde olduklarını kabul ettikten sonra bu sosyal kategorilerin empirik düzeyde ayrı ayrı “değişkenler”miş gibi nasıl ya da ne kadar etkileştiklerini analiz etmek değil, örneğin ırk ve toplumsal cinsiyetin o belirli bağlamda karşılıklı birbirini kurarak, tek bir “değişken” olarak etkisini inceleyebilmektir. Giriş bölümündeki örnek buradaki yaklaşımlara uygulanırsa şöyle denilebilir: Ne “siyah” olmak “kadın” olmaktan daha

ezici bir deneyimdir (ya da tersi), ne de sadece “siyah” olmak veya sadece “kadın” olmak “siyah kadın” deneyimi için yeterlidir. “Siyah kadın” olarak nasıl marjinalleştirilme yaşandığını sadece “siyah kadın” kategorisinin doğası araştırılarak anlaşılabilir. Bunu, Bowleg’in (2008), makalesinin başlığı da olan şu formülü çok iyi ifade eder: Siyah + Lezbiyen + Kadın \neq Siyah lezbiyen kadın. Keşimsellik literatüründe sosyal kategorileri tek tek özcü bir biçimde tanımlayan ve onları mekanik olarak birbirine eklenmesiyle keşimselliğin anlaşıldığı modele eklemeli model adı verilir. Bu modele karşı çıkan tüm feminist araştırmacılar sosyal kategorilerin birbirinden ayıramayacağını, aksi takdirde bunların keşimindeki baskıların ve marjinalleştirilmelerin görülemeyeceğini ileri sürerler. Ancak sosyal kategorilerin ya da sosyal kimliklerin ve bunlar yoluyla işleyen baskı sistemlerinin (ataerkillik, kapitalizm vb.) keşistiklerini söylemek, mantıksal olarak, son tahlilde ayrı olduklarını söylemek anlamına da gelir; zira ayrı olmayan entiteler keşimez. Eleştirel realist perspektiften keşimselliği analiz eden Gunnarsson (2017) sosyal kategorilerin/kimliklerin/baskı sistemlerinin birbirinden ayrılabilirliği ve ayrılamazlığı meselesini “ya o, ya o” yaklaşımıyla değil “hem o, hem o” yaklaşımıyla anlaşılması gerektiğini iddia eder. Diyalektik eleştirel realist görüşe göre varlık, farklı parçaları ve boyutları içsel olarak hem birbirine bağlı hem de görece birbirinden özerk açık uçlu bir bütündür. Dolayısıyla parçaların/boyutların ne ayrılabilirliği ne de ayrılamazlığı mutlaktır. Bu, “birlik içinde farklılık (*difference-in-unity*)” fikrini ifade eder. Gunnarsson’a göre, bu fikir, “keşim kategorilere uygulandığında, toplumsal cinsiyet, ırk/etnisite/sosyal sınıf gibi kategorilerin sürekli biçimde birbirlerini kurdukları ve somut öznelerde ve toplumsal süreçlerde kesintisiz bir şekilde birleştikleri gerçeğine rağmen onların ayrı tutulmalarına da izin verir.” (Gunnarsson, 2017: 118). Zira eleştirel realist perspektif gereğince bir entitenin özerk olabilmesi için özelliklerinin ve etkisinin tamamen diğerinin özelliklerinden çıkarsanamıyor ve diğerinin özellikleri tarafından açıklanamıyor olması gerekir. Bu durumda ırk/etnisite, toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf vb. kategorilerinin özünde bir araya gelerek keşimesi ve ataerkillik, kapitalizm ve ırkçılık gibi baskı sistemlerinin birbirinden ayrılabilir etkileri olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Feminist ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında keşimselliğin teorik kullanımlarının sorunlaştırıldığı aynı alan metodolojik sorgulamanın da önemli bir konudur. Diğer bir deyişle metodolojik açıdan sosyal kategoriler arası ilişkinin nasıl anlaşılabilirliği sorusu önemlidir. Keşimsellik literatüründe keşimsellik teorisi/paradigmasına dair metodoloji tartışılırken hiç kuşkusuz McCall’un (2005) bu tartışmaya yaptığı temel katkı referans alınır. McCall sosyal kategorilerin keşimselliğinin karmaşıklığını betimleyebilmek üzere

üçlü bir sınıflandırma yapar: Kategori-karşıtı karmaşıklık, kategoriler arası karmaşıklık ve kategori-içi karmaşıklık. Kategori-karşıtı yaklaşım sosyal kategorileri yapı-söküme tabi tutar ve onları reddeder. Yani bu yaklaşım ırk/etnisite, toplumsal cinsiyet veya sosyal sınıf gibi kategorilendirmelerle insan deneyimlerinin anlaşılamayacağı fikrine dayanır. Kategoriler arası yaklaşım, kesişimsellik çalışmalarında McCall'a göre en az bilinen ve kullanılan yaklaşımdır. Bu, sosyal kategorilerin varlığını stratejik olarak kabul eden bir yaklaşımdır. Zira sosyal kategoriler arası eşitsizlik araştırılmak isteniyorsa, öncelikle stratejik de olsa bu kategorilerin varlığının kabul edilmesi gereklidir. Kesişimsellik teriminin bizatihi türetildiği durum, kategori-içi yaklaşımdır. İlk yaklaşımda kategoriler reddedilir. İkinci yaklaşımda kategorilerin varlıkları stratejik olarak kabul edilir. Kategori-içi yaklaşımda ise bir taraftan ilk yaklaşımda olduğu gibi kategori sınırları sorgulanır, yani kategorilere yönelik eleştirel bir duruş vardır ama aynı zamanda sosyal kategoriler verili bir zamanda istikrarlı ve süregelen ilişkileri içeren yapılar olarak görülür.

Sosyal kategorileri bir teorik ve metodolojik araç olarak kullanmak sözkonusu olduğunda sorulacak en önemli sorulardan biri bu araçların bize ne fayda sağlayacağıdır. Carastathis'e göre (2014), kesişimsellik, sosyal kategorilerle ilişkili başka teorik ve metodolojik araçların yapamayacağı dört işlevi yapmaya muktedirdir: Eşzamanlılık, karmaşıklık, indirgenemezlik ve kapsayıcılık. İster bireylerin günlük deneyimleri düzeyinde ister kurumsal pratikler düzeyinde olsun, sosyal kategorilerin insan yaşamında nasıl işlevsellik kazandığı, kesişimselliğin bu dört temel özelliği sayesinde açıklanabilir. İlk olarak, kesişimsellik sayesinde sosyal kategorilerin eşzamanlı işlevsellik gösterdiği düşünmek mümkün hâle gelir. Eşzamanlılık fenomenolojik ve ontolojik olarak iki şekilde anlaşılabilir: Eşzamanlılık fenomenolojik olarak ele alındığında kesişimsellik, baskıların aynı anda nasıl deneyimlendiğini anlamamızı sağlar. Eşzamanlılığın ontolojik düzlemde düşünülmesi ise kesişimselliğin kurumsallaşmış pratiklerde baskı sistemlerinin birbirlerini karşılıklı kurmalarını ve iç içe geçmelerini teorileştirme imkânı verir. İkinci olarak, kesişimselliğin sağladığı fayda tekçi yaklaşımların tersine, hem deneyimsel hem de yapısal karmaşıklığı açıklayabilmesidir. İndirgenemezlik sosyal kategorilerin çalışılmasında kesişimselliğin sağladığı başka bir olanaktır. Bu, baskıyı tek bir kurucu kategoriye indirgemek ve bu kategoriye ontolojik bir ayrıcalık vererek açıklamak yerine baskının çoklu, merkezsiz ve karşılıklı oluşturucu güç eksenlerinin etkileşimiyle açıklanması anlamına gelir. Kesişimselliğin dördüncü faydası kapsayıcılıktır. Kapsayıcılık, bir teorik paradigma olarak kesişimselliğin hegemonik feminizmin beyaz solipsizmine, elitizmine karşı, "kadın" kategorisinden dışlananları kapsayan düzeltici bir edimdir.

Kesişimselliğin Psikolojideki serüveni

Kesişimselliğin Psikolojiyle nasıl bir ilişkisi vardır ya da kesişimsellik kavramı/teorisi Psikolojide nasıl alımlanmıştır sorusu farklı eksenlerde cevaplanabilecek bir sorudur. Her şeyden önce bu soruya “hangi Psikoloji” sorusuyla karşılık verilebilir. Günümüzde artık her ne kadar sömürgecilik sonrası bir dönemden söz ediyor isek de Psikolojide (tüm alt alanlar dahil) ve Sosyal Psikolojide dünyadaki tüm çalışmalara büyük ölçüde İngilizce konuşulan toplumlar hakim olmuştur. Bu minvalde iki odak olarak Kuzey Amerika ve Batı Avrupa Psikolojisi ve Sosyal Psikolojisinden söz edilebilir. Literatürde ağırlıklı olarak Kuzey Amerika psikolojisinin kesişimsellik karşılığı ve bu karşılığa ilişkin tartışmalar mevcuttur. Bu bağlamda en sık başvurulan referanslardan biri Cole’un (2009) *American Psychologist* için yazdığı makaledir. Bu makalede Cole, Kuzey Amerikan psikolojisinin kesişimsellik perspektifi/paradigması ile karşılığının diğer sosyal bilimlere göre geç ve daha yavaş olduğunu ifade eder. Tartışmalara bakıldığında, geç ve yavaş olması bir yana, bu karşılığın hiç kolay olmadığı da rahatlıkla düşünülebilir. Bu karşılığın mahiyeti, “kesişimsellik mi psikolojiyi dönüştürecek yoksa psikoloji mi kesişimsellik yaklaşımını dönüştürecek” sorusuyla özetlenebilir (Grazanka, 2014). Kuzey Amerikan psikolojisi ile kesişimsellik yaklaşımı arasındaki ilişkiyi bu soruyla ele almak, kesişimsellik kavramının/yaklaşımının en azından bazı versiyonları ile Psikoloji ve Sosyal Psikolojide baskın olan pozitivist-empirisist yaklaşım (gerek Kuzey Amerika’da güçlü olan feminist empirisizm gerekse Psikolojinin tüm alanları ve Sosyal Psikoloji) arasında bir kan uyuşmazlığı olduğunu göstermektedir. Ama diğer taraftan *Feminism and Psychology* dergisinin temsil ettiği türden bir feminist psikoloji çizgisi açısından, yani ağırlıklı olarak post-yapısalcı ya da Psikolojideki ve Sosyal Psikolojideki adıyla sosyal inşacı yaklaşımlar açısından böyle bir kan uyuşmazlığı yok gibi görünmektedir. Zira bu dergide kesişimsellik yaklaşımını/metodolojisini kullanan çalışmaların yayınlanması bir yana (örneğin, Okuyan, 2018), kesişimsellik yaklaşımı derginin amaçlarından biridir ve derginin yayın politikasına dair editoryal tutumu yansıtır. (Macload, Marecek ve Capdevilla, 2014).

Özgül olarak Sosyal Psikolojinin kesişimsellik yaklaşımı ile nasıl bir karşılığa yaşadığı sorusuna verilen cevap da Psikolojininkinden çok farklı değildir. Aslında ister analitik bir kavram, ister teorik bir yaklaşım isterse de metodolojik bir yaklaşım olarak ele alınsın, kesişimselliğin sosyal kategorilerin doğası, sosyal kategorilere aidiyet, yani sosyal kimlik ve bu aidiyetler temelindeki yaşanan deneyimler ya da sosyal kategorilerin ortaya çıktığı daha geniş yapısal ve güç ilişkileriyle ilgili olduğu düşünüldüğünde, Sosyal Psikoloji disiplini için vazgeçilmez bir çerçeve olduğu da çok açık hale

gelir. Bowleg de (2017) kesişimselliği, Sosyal Psikolojide olması gerekenden daha az kullanılan ama çok temel bir teorik çerçeve olarak görmektedir. Irk/etnisite, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, yaş, sosyal sınıf, sağlam/sakat bedenlilik temelindeki kimlikleri ve bu kimliklere bağlı olarak ortaya çıkan ve toplumsal bir problem olarak görülen kalıpyargı, önyargı ve ayrımcılığın temel çalışma konuları olduğu bir disiplinde, tam da bu konuları analiz etmek ve açıklamak için 1989'da adı konulmuş ama aslında fikir olarak daha geriye giden ve 2000'lerden itibaren de inanılmaz miktarda bir literatürün üretildiği bu çerçevenin Sosyal Psikolojideki yokluğunu anlamak gerçekten oldukça zordur. (Batı) Sosyal Psikoloji(sin)de sosyal kategorilerin ele alınmasında kesişimsellik anlayışının yokluğu, ayrımcılık analizlerinin ne kadar yetersiz olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ana akım sosyal psikolojide ırkçılığın daha çok erkekleri, cinsiyetçiliğin de daha çok beyaz kadınları etkilediği gibi bir varsayım olduğu ileri sürülmektedir (Goff ve Kahn, 2013; Bowleg, 2017). Bunun da, kadınların deneyimlerindeki ırkçılığı göz ardı ederek erkek merkezli bir ırkçılık anlayışı üretirken, cinsiyetçilik anlayışında beyaz kadınların deneyimlerine ayrıcalık tanıyıp diğer kadınların deneyimlerini göz ardı ederek cinsiyetçiliğin kapsamını daralttığı söylenebilir. Diğer bir deyişle, ırkçılık tanımlamaları bir dereceye kadar cinsiyetçi, cinsiyetçilik tanımlamaları ise bir dereceye kadar ırkçıdır. Aslında aynı sosyal psikolojik tutum, Türkiye gibi ırkçılığın siyahlık-beyazlık ekseninde işlemediği ırkçılık olgularında da gözlenebilir. Örneğin Suriyelilere yönelik düşmanlık ırkçılık temelinde değerlendirilirken bu ırkçılık biçiminin cinsiyetçilik, yaşçılık ya da sınıfçılık içerip içermediği ya da ne kadar/nasıl içerdiği sorusu dışarıda bırakılmaktadır. Diğer yandan Sosyal Psikoloji disiplininin bireyi merkeze koyan bakış açısı kesişimsel yaklaşımın gerektirdiği toplumsal/yapısal koşulları (ekonomi, politika, toplumsal kurumlar ve işleyişleri) göz önüne almadığı için toplumsal kategorilerin tarihsel ve kültürel bağlam içinde ortaya çıkışı ve işleyiş dinamiklerini açıklama gücünden yoksun olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle de toplumsal kategorilendirme pratikleri ve bunların toplumsal yaşamda yarattığı problemler toplumsal eşitsizlik olarak değil, insan zihninin işleyişinin “doğal” ve “nötr” sonuçları gibi görünür. (Bowleg, 2017). Oysa Bowleg' göre (2017:508-509) “kesişimsellik, bireysel deneyimin gerçekleştiği mikro düzeyde ırk, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, sosyo-ekonomik statü ve sağlamlık/sakatlık gibi çoklu sosyal kimliklerin, makro sosyal-yapısal düzeyde birbirine kenetlenmiş ayrıcalık ve baskı sistemlerini (yani ırkçılık, cinsiyetçilik, heteroseksizm, sınıfçılık) açığa çıkarmak için nasıl kesiştiklerini vurgulayan eleştirel, teorik ve analitik bir çerçevedir.”

Shields (2008) gruplar arasındaki güç ilişkilerini inceleyen ya da geleneksel metodolojileri çok boyutluluğu ve değişkenler arasındaki dinamik

ve kompleks ilişkileri çalışma kapasitesi olan disiplinlerin kesişimselliğın etkisine daha açık olduğunu ileri sürer. Bu durumda, kesişimselliğın hem (ana akım) Psikoloji disiplini hem de (ana akım) Sosyal Psikoloji disiplinine meydan okuduğú kolayca söylenebilir. Eđer durum buyrsa, kesişimsellik ile (anaakım) Psikoloji ve Sosyal Psikoloji arasındaki bu gerilimli karşılaşma hem özgül olarak bu konuda önemlidir hem de Psikoloji ve Sosyal Psikoloji disiplininin disiplin dışı teori/yaklaşım/metodoloji ile karşılaşmasındaki zorlukları gösteren bir mikrokozmoz yaratması itibari ile önemlidir. Yukarıda değinildiğđ gibi, Bilge (2013) kesişimsellik hakkındaki tartışmaların disiplinlerin içindeki güç mücadelesinin göstergesi olduğunu ifade eder. Bu minvalde kesişimsel bilgi üretme kriterinin “üretilen bilginin kurumsal başarısı değıl hegemonya karşıtı” niteliğđ olduğú konusunda uyarı da yapar. Psikoloji ve Sosyal Psikoloji disiplinleri de ne bu uyarıdan ne de bu güç mücadelelerinden muafır.

Kesişimsellik yaklaşımını Psikoloji disiplinine taşımak isteyen psikologlar, kesişimsellik ve Psikolojinin nasıl bir araya gelebileceğini tartışmadan önce ya da aslında bunu tartışabilmenin zeminini kurmak için kesişimselliğın Psikolojiye neden ve nasıl katkı yapacağını vurgulamak istemişler, hatta adeta disiplindeki araştırmacıları kesişimselliğın psikolojiye olumlu bir katkısı olacağına ikna etmeye çalışmışlardır. Örneğın Rosenthal (2016) kesişimselliğın ABD Psikolojisinin gündemine toplumsal adalet ve eşitliğı almak için iyi bir fırsat yarattığını düşünmektedir. Rosenthal kesişimsellik sayesinde Psikolojinin gündemine alınabilecek sosyal kategorilere bağılı eşitsizliklerin sonuçlarına dikkat çekerek Psikolojinin toplumsal eşitsizlikleri çalışmasının meşruiyetini kurmaya çalışmaktadır. Daha spesifik olarak toplumsal cinsiyet, ırk/etnisite, cinsel yönelim, yaş, HIV gibi sosyal kategorilere bağılı olarak yaşanan ayrımcılık ve damgalanma deneyimlerinin beden imgesi, eğitimle ilgili sonuçlar, sağıık davranışları, iş tatmini, mental ve fiziksel sağıık, benlik-saygısı, yaşam kalitesi, ilişki kalitesi vb. üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadır. Eđer Psikoloji disiplini insanların sağıık ve iyilik hallerini teşvik etmeyi amaçlayan bir disiplinse, ki APAya göre böyle, o hâlde psikolojinin sonuçları dolayısıyla toplumsal eşitsizlikleri çalışmasında bir sorun olmamalıdır. Rosenthal Psikoloji biliminin birinci görevini insan davranışını anlamak, ikinci görevini ise insanın iyilik durumunu teşvik etmek olarak koyduğunda, kesişimsellik çalışmasını ikinci görevle meşrulaştırmakta ve ilk göreviyle herhangi bir bağlantısı olup olmadığını sorgulamamaktadır. Oysa “insan davranışını anlamak” denildiğinde toplumsal bağlamı içindeki insan davranışını anlamak kastediliyorsa, ki ideal olarak öyle olmak durumundadır, insan davranışlarının kendisi zaten toplumdaki verili güç ilişkilerinin içine gömük olduğú için toplumsal eşitsizlikleri sanki davranışa

dışsal, davranıştan ayrı bir toplumsal olguymuş gibi görmeye gerek kalmayacak ve toplumsal eşitsizlikleri analizin odağına koymak için herhangi bir meşrulaştırma ya da haklılaştırma çabası gerekmeyecektir.

Rosenthal sonuçları aracılığıyla toplumsal eşitsizliklerin kesişimselliğini çalışmayı haklılaştırmaya çalışırken aynı zamanda bunu çalışmanın Psikolojinin bilimselliğiyle çelişmediğini vurgular. Ancak insanlara yardım etme amacıyla da olsa Psikolojinin, ajandasına toplumsal adalet ve toplumsal değişmeyi koyması bilimsel “yanlılık suçlamasıyla karşılanmaktadır. Hatta ABD Psikolojisi ortamında bu hedeflerin “liberal” görüldüğü için disiplinde muhafazakârlara karşı bir yanlılık ürettiğinden endişe edilmektedir. Oysa bilimsellik ile bilimsel çalışmalarda sosyal adaleti bir etos ya da ilke olarak kabul etmek arasında bir çelişki olmadığını, tam tersine Psikolojinin ve Sosyal Psikolojinin sosyal adalet ilkeleri çerçevesinde çalışma yapması gerektiğini savunanlar vardır (örneğin Hammock, 2018; Grzanka, 2014, 2020). Bu bağlamda Hammock’ın Sosyal Psikolojide sosyal adaletle ilişkin empirik çalışmalar için önerdiği ilkelerin Psikoloji ve Sosyal Psikolojideki kesişimsellik çalışmaları için de geçerli olduğu iddia edilebilir (Warner, Settles ve Shields, 2016; Grzanka, 2020). Bu ilkeler şunlardır; sosyal dünyaya ilişkin eleştirel bir ontolojik perspektife sahip olmak, (araştırmacıların) normatif bir duruşları olduğunu varsaymak, madunlarla ittifak kurmak, sadece baskının kurbanlarını değil direnenleri de analize sokmak suretiyle direnmeyi analiz etmek ve sadece dünyadaki adaletsizlikler hakkında bilgi üretmekle yetinmeyip ürettikleri bilimsel kanıtları ve bir uzman olarak otoritelerini toplumsal değişme için kullanmak.

Kesişimsellik kavramı/yaklaşımının Psikolojiye ve Sosyal psikolojiye entegre etme girişimini meşrulaştırmak için başvuru başka bir yol, kesişimselliğin psikoloji/sosyal psikoloji araştırmalarının katılımcılarının demografilerini nasıl sorunlaştırdığını göstermektir. McCormick-Huhn, Warner, Settles ve Shields’a (2019) göre kesişimsellik sayesinde psikoloji araştırmalarının nasıl yanlı popülasyonlardan toplanan verilerle yürütüldüğünü görmek mümkün hale gelir. APA dergilerinde hali hazırda yayımlanan araştırmaların % 96’sının Batılı/Beyaz, Eğitilmiş, Endüstrileşmiş, Zengin ve Demokratik (WEIRD, Western/White, Educated, Industrialized, Rich, Democratic) popülasyonlarla gerçekleştirildiğini, oysa bu toplulukların dünya genelindeki nüfusun sadece %12’sini oluşturduğu vurgulanmaktadır (McCormick-Huhn ve ark., 2019). ABD’deki Kadının Psikolojisi alanında da durum pek farklı değildir. Cole (2009) Kadının Psikolojisi alanında bilinenlerin beyaz ve orta sınıf öğrencilerden alınan verilere dayandığını söyler. Türkiye’de de psikoloji araştırmalarının çoğunun üniversite öğrencilerinden toplanan verilerle gerçekleştirildiği düşünülürse, Türkiye’deki üniversite

öğrencilerinin “demografik” profillerinin araştırmanın sonuçlarının genellendiği toplumu ne kadar temsil ettiği sorusunu sormak kaçınılmazdır. Ayrıca Türkiye bağlamında üniversite öğrencilerinin “WEIRD” popülasyon olup olmadığı ya da ne kadar/hangi açıdan “WEIRD” popülasyon olarak nitelendirebileceği de kendi katılımcılarımızı tanımak açısından ilginç bir tartışma konusu olarak önümüzde durmaktadır.

Elbette keşimselliğin Psikoloji ve Sosyal Psikoloji için nasıl ve neden önemli olduğunu söylemekle araştırma pratiklerine nasıl dahil edilebileceğini söylemek bir ve aynı şeyler değildir (Cole, 2009; Shields, 2008). Keşimselliğin psikolojiye geç ve güç girmesini Cole (2009) keşimsellik yaklaşımının Psikolojide empirik araştırmalarda nasıl ele alınacağına dair bir rehber olmamasına bağlamaktadır. Bunun anlamı keşimselliğin empirik araştırmalara operasyonel bir şekilde dahil edilemediği sürece Psikolojinin dışında kalacağıdır. Cole keşimsellik yaklaşımını/paradigmasını Psikolojiye uygun hale getirmek için psikoloji araştırmalarında sosyal kategorilere ait üç soru sorulmasını önermektedir. İlk söz konusu sosyal kategorinin kimleri içerdiği sorusudur. Cole, sosyal kategorilerin keşimsel doğasının bu soru sayesinde üzerinde düşünülecek bir konu haline geleceğini ve araştırmacının dikkatini kategori içindeki farklılıklara çekeceğini düşünmektedir. Bazı grupların psikoloji literatüründe yeterince temsil edilmediğini ifade eden Cole, keşimselliği buna bir çare olarak da görmektedir. Cole’un önerdiği ikinci soru, toplumsal kategorilerin, toplumsal ve maddi yaşamı yapılandıran güç hiyerarşileri içinde kavramlaştırılmasıyla ilgilidir. Keşimsellik kavramı tarihsel olarak marjinalleştirilmiş kimlikler/kategoriler üzerinden geliştirilmiştir. Ancak Psikoloji ve Sosyal Psikoloji kimlikleri/kategorileri birincil olarak benzerlik/farklılık ekseninde gördüğü için bu bakışta eşitsizliğe yer yoktur. Oysa ırk, toplumsal cinsiyet, toplumsal sınıf, cinsel yönelim gibi toplumsal kategoriler, aralarında sadece benzerlik ve farklılıklar olan grupları betimlemez, tarihsel ve süregiden politik, toplumsal ve maddi eşitsizlikleri içerirler. Cole toplumsal gruplar arasındaki eşitsizliğe odaklanmanın psikologların ırk, toplumsal cinsiyet gibi kategorileri bireylerin özellikleri gibi görmek yerine yapısal kategoriler ve toplumsal süreç olarak görmelerine yardımcı olacağını ileri sürer. Ve bununla ilişkili olarak bireyleri ve grupları kültürel ve tarihsel bağlama gömük olarak görmeye de yardımcı olacağı umulur. Cole’un psikologlara önerdiği üçüncü soru sosyal kategorileri yeniden kavramlaştırırken kategoriler arasındaki farklılıkları değil, benzerliklere ya da ortaklıklara odaklanmalarıdır. Bu üç soru da psikologların hem kendi disiplinlerine hem de bilimsel araştırma süreçlerine bakışlarında oldukça radikal bir değişikliği talep eder. Nitekim Cole (2009) da bu

soruların psikologların sosyal kategorileri kavramlaştırmasında paradigmatik bir değişikliğe işaret ettiğini söyler.

Kesişimsellik yaklaşımının Psikolojiye epistemolojik ve metodolojik açıdan meydan okuyup okumadığı ve okuyorsa da bunu nasıl yaptığına ilişkin tartışma için *Psychology of Women Quarterly* dergisinin 2016 yılında arka arkaya yayınladığı iki özel sayısındaki birbiriyle etkileşimli olarak yazılan makaleler iyi bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu iki sayı, Else-Quest ve Hyde'ın (2016a; 2016b) kesişimselliği çeşitli epistemolojik konum ve metodlarla ilişkilendirerek tartıştığı ve kesişimselliğin psikolojide niceliksel araştırma yöntemlerine uygun olup olmadığı ve niceliksel araştırma yöntemlerine nasıl uyarlanabileceği hakkındaki iki makale ve diğer feminist psikologların bu iki makaleye yaptıkları eleştirileri içeren makalelerden oluşmaktadır. Kesişimselliği bir “yanlışlanabilir teori” olarak değil, eleştirel bir teori olarak gören Else-Quest ve Hyde (2016a), ilk olarak, Psikolojide kesişimselliğin niceliksel araştırma yöntemleriyle kullanma fırsat ve olasılıklarını değerlendirmek ve böylelikle de kesişimsel yaklaşımın Psikoloji disiplininin tamamına yaymayı amaçladıklarını ifade ederler ve bu amaca ulaşmak için de öncelikle kesişimselliğin Psikoloji için nasıl bir epistemolojik meydan okumayı barındırdığına odaklanırlar. Üç epistemolojik konum arasında, (pozitivizm, sosyal inşacılık ve duruş teorisi) kesişimsellik yaklaşımının en uyumsuz olduğu epistemolojik konumun pozitivizm olduğunu kabul ederler, ancak feminist empirisizmin kesişimsellik fikriyle uzlaşabileceğini iddia ederler.

Warner, Settles ve Shields (2016) Else-Quest ve Hyde'ın kesişimselliği eleştirel bir teori olduğu fikrine katılarak, yazarların kesişimsellik bağlamında epistemolojik tartışma yürütmelerini çok değerli bulurlar. Zira, onlara göre pozitivist geleneği reddeden feminist psikologlar hariç psikolojide araştırmacılar yararlandıkları teorilere ilişkin epistemolojik tartışma yürütmemektedirler. Warner, Settles ve Shields (2016) araştırmacıların epistemik konumlarının farkında olmalarının ve bunu açıkça ortaya koymalarının çok önemli olduğunu, aksi takdirde temel varsayımlarımızın farklı olduğunu bilmeden iletişimin de mümkün olamayacağını ifade etmektedirler. Epistemolojileri görünür kılmak kesişimselliğin psikolojik araştırmalara nasıl uygulandığını tartışmak için bir dil sağlayacaktır. Hali hazırda Psikolojide yüksek statülü ve alanda meşruiyet sağlayan dergilerde yayınlanan araştırmalar, pozitivist ve post-pozitivist epistemolojik çerçevede gerçekleştirilir. Oysa Else-Quest ve Hyde'ın belirttiği gibi bunlar dışında sosyal inşacılık ve duruş epistemolojisi de kesişimselliği çalışmaya elverişli epistemik konumlardır. Warner, Settles ve Shields (2016), Else-Quest ve Hyde'ın kesişimsellik çalışmalarında sözünü ettikleri üç epistemolojik

konunun çerçevesini Psikolojide keşimsellik çalışma olanağı açısından değerlendirerek genişletmeleri önerisinde bulunmaktadırlar. Diğer yandan yazarlar Else-Quest ve Hyde'in keşimselliği Psikolojide birincil olarak feminist empirisizmle ilişkilendirerek bu yaklaşımı güçlendirmeye çalıştıklarını saptayarak, epistemolojiler arasında ilişki kurmalarını eleştirmektedirler. Son olarak, Warner, Settles ve Shields (2016), Else-Quest ve Hyde'in keşimselliğin Psikolojideki dominant perspektiflere nasıl meydan okuduğuna vurgu yapmaları gerektiğini ifade etmektedirler. Onlara göre keşimselliğin şu üç alanda disiplinde dönüştürücü etki yaratma potansiyeli vardır: sosyal adalete bağlılık, dominant bilgi paradigmalarına meydan okumak ve disiplinler aracılığına değer vermek.

Else-Quest ve Hyde'in keşimsellik bağlamında Psikolojiye özgü olarak yaptığı epistemolojik tartışmaya belki de en keskin eleştiri Marecek'ten (2016) gelmiştir. Yazar çok açık bir biçimde keşimselliğin pozitivist paradigmaya sığdıracak bir teori/yaklaşım olmadığını iddia etmektedir. Ona göre keşimselliği ortodoks Psikolojinin sınırları içine sığdırmak için onun çok temel parçalarını atmak ya da bir kenara koymak gerekir. Marecek (2016) keşimsellik bağlamındaki bu epistemolojik tartışmaya üç noktadan katkı yapar: ilki keşimselliğin Psikolojide nasıl tanımlandığı ya da anlamlandırıldığı meselesidir. İkincisi keşimsellik ile feminist psikoloji arasındaki bazı gerilimleri açığa çıkarmak ve son olarak keşimsellik çalışmalarında niceliksel yaklaşımı tamamlamak üzere söylemsel yaklaşımın kullanımını önermektedir.

İlk olarak Marecek (2016) Psikolojide keşimselliği bireylerin mülkü ya da bireylere ait bir özellikmiş gibi gören anlayışları eleştirir. Keşimsellik bazı insanların sahip olduğu bazı insanların sahip olmadığı bir mülk/özellik değildir. Ona göre, keşimsellik teorisinin odağı, (tahakküm kuran) tabakalaşma sistemlerine bağlı sosyal kategorilerdir. İnsanlar değil, sosyal kategoriler keşir. İkinci olarak Marecek (2016) keşimsellik ile feminist psikoloji arasındaki ilişkide bazı gerilim noktaları saptar. Bunlardan biri Psikolojinin birey odaklı, keşimselliğin ise sosyokültürel odaklı olmasıdır. Psikolojinin bireyci toplumsal cinsiyet modelinin tam tersine keşimsellik teorisyenleri genellikle yapısalcı bir modeli benimserler. Toplumsal cinsiyeti ya da cinsiyet kategorilerini ve diğer kategorileri kişisel kimliğin bileşenleri olarak değil, sosyal hiyerarşileri oluşturan bloklar olarak görürler. Odak noktaları bireyin "içinde" değil (düşünceler, duygular ve deneyimlere dair bireysel farklılıklar değil), bireyin dışındadır (karmaşık sosyal tabakalaşma sistemleri ve bunları destekleyen kültürel anlamlar). Keşimsellik teorisi ile feminist psikoloji arasındaki diğer bir gerilim noktası keşimsellik teorisyenlerinin sosyal kategorileri belirlenmiş değil, olumsal olarak görmesidir. Yani sosyal

kategorilerin anlamları, içerdikleri imalar ve belirginlikleri tarihsel ve politik dinamiklere göre değişmektedir. Elbette insanların kimlikleri değişmez ama kimliklere yüklenen anlamlar tarihsel ve kültürel olarak değişir. Örneğin, kişinin kadın kategorisine aidiyeti sabittir ama o kişinin kadınlık deneyimleri o kategoriye yüklenen tarihsel ve kültürel anlamlar bağlamında değişir.

Psikoloji ve kesişimsellik bağlamında Else-Quest ve Hyde'ın (2016a) makalesi ve bu makaleye verilen tepkiler çerçevesinde yürütülen epistemolojik tartışma, yine Else-Quest ve Hyde'ın (2016b) bu kez tartışmanın odağını daha somut olarak metodolojiye kaydırmasıyla devam etmiştir. Yazarlar, bu çalışmada, Psikolojide niceliksel araştırmalara kesişimsel yaklaşımın hangi yollarla entegre edilebileceğini tartışır ve buna ilişkin teknikler önerirler. Söz konusu teknikler kesişimselliği kişisel değişken ya da uyarıcı değişken olarak çerçevelemeyi, gruplar arası dizaynın kesişimsellikteki çok düzeyliliği anlamak için kullanılması, tabakalandırılmış tesadüfi örneklem alma ve amaçlı örneklem alma vb. içermektedir. Bunun yanında yazarlar, çoklu temel etkiler ve etkileşimler, çok düzeyli modelleme, kişi-merkezli modeller gibi veri-analiz yöntemlerini de kesişimsellik açısından değerlendirmişlerdir. Bu çalışmaya da *Psychology of Women Quarterly* dergisinin aynı sayısında çeşitli eleştirel katkılar yapılmıştır.

Bowleg ve Bauer (2016) kesişimselliği Psikolojinin niceliksel araştırma yöntemlerine nasıl uygulanacağına yönelik çeşitli öneriler getiren Else-Quest ve Hyde'a (2016b) temel olarak üç eleştiri yöneltirler: Kesişimsellik araştırmalarında güç ve sosyo-yapısal bağlamı daha açık bir biçimde vurgulayan yöntemsel yollar bulmak (birey düzeyindeki değişkenlerin mekanik olarak grup düzeyinde toplanması değil, grup düzeyindeki değişkenlerin dahil edilmesi), karma yöntemler kullanmak (farklı sosyal kategori üyelerinin, deneyimleri arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri nasıl anlamlandırdıklarını önce niteliksel yöntemlerle araştırmak ve daha sonra bunları niceliksel yöntemlerle teste tabi tutmak) ve geleneksel örneklem alma metodlarıyla ulaşılamayan marjinal topluluklara yeni örneklem alma yollarıyla ulaşmak. Bunlar dışında Bowler ve Bauer (2016) çoklu temel etki analizinin kesişimsellik olarak görülmesine karşı çıkarlar, bu analizin eklemeli model yaklaşımına dayandığını ileri sürerler. Ayrıca kesişimselliği nicelleştirmek için kullanılan tüm yöntemlerde kesişimselliğin nötr bir olgu olmadığının unutulmaması ve araştırmacıların yöntemlerini uygularken toplumsal adalet ilkesine sadık kalmalarının önemini vurgularlar.

Warner (2016) da Else-Quest ve Hyde'a kesişimselliğin çatışmalı bir teori/ yaklaşım olduğunu hatırlatarak teori ya da yaklaşımın sadece bir tanımını benimseyerek metodolojik seçimler yapılmaması konusunda uyarı yapar.

Buradan hareketle yazar, Else-Quest ve Hyde'nın kesişimselliği değişkenlerin temel etkileri ve bunların etkileşimleri olarak görmelerinin ve ayrıca kişisel ve durumsal değişken olarak temsil etmelerinin problemlili olduğuna dikkat çeker. Toro ve Yoshikawa (2016) da diğer yazarlarla Psikolojide geleneksel yöntemlerin (örneğin: istatistiksel etkileşim) kesişimselliğe karşılık gelemeceği eleştirisini paylaşır ve bunun kesişimsellik yaklaşımını sulandıracağını ileri sürerler. Bu yazarlar da kesişimsellik çalışmalarında nitel yöntemlerin nicel yöntemleri desteklediği karma yöntemler kullanılmasını tavsiye ederler.

Sonuç

Bu çalışmada kesişimselliğin ilk önce genel olarak feminist ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında yol açtığı tartışmalar ele alınmıştır. Temel olarak kesişimselliğin doğasına ve tarihine yönelik farklı yaklaşımların varolduğu ve bunlar arasında kesişimselliğin kullanımları ve bunun politik sonuçları açısından ciddi gerilimlerin olduğu ifade edilmiştir. Kesişimsellik ile ilgili teorik tartışmalarda sosyal kategorilerin arasındaki ilişkilerin nasıl ele alındığına odaklanılmış ve eklemeli olmayan kesişimsellik modelinin teorik önemi gösterilmeye çalışılmıştır. Metodolojik açıdan kesişimsellik olgusu da McCall'un yaptığı sınıflandırma temelinde betimlenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde kesişimsellik ile Psikoloji (ve Sosyal Psikoloji) arasındaki ilişki mercek altına alınırken, ilk önce kesişimselliğin bu disiplinlere girmesinin nasıl zorluk yarattığı gösterilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak feminist psikologların kesişimselliğin nicel psikolojik araştırmalara epistemolojik ve metodolojik açıdan nasıl entegre edileceğine dair yaptıkları tartışmalar değerlendirilmiştir. Epistemolojik açıdan kesişimselliğin pozitivist paradigmaya entegre etme çabalarına temel olarak iki eleştiri gelmiştir: Pozitivist paradigmayı reddetmeyip başka paradigmaların da hesaba katılması ve paradigmalar arası etkileşimleri dikkate alma çağrısı yapan eleştiri. Diğerisi ise pozitivist paradigmanın kesişimsellik çalışması için uygun ya da yeterli olmadığını ileri süren eleştiri. Kesişimselliğin psikolojik nicel araştırmalara çeşitli metodlar ve teknikler aracılığıyla entegre edilebileceği iddialarına karşılık öne çıkan iki unsur vardır: Çoklu etkilerin çalışıldığı istatistiksel modellerde temel etkiler ve bunlar arasındaki etkileşimlerin kesişimsellik olarak görülemeyeceği eleştirisi ve nicel araştırmaları nitel araştırmalarla destekleme yani karma yöntemler kullanma çağrısı.

Bu tartışmalar ışığında psikoloji disiplini ile kesişimsellik çalışmaları arasındaki ilişkiye dair Grzanka'nın (2014) daha önce sorduğu sorunun cevaplanıp cevaplanmadığını söylemek zordur. Zira bu tartışmalar

“Kesışimsellik mi Psikoloji disiplinini değiştirip dđnüştüreceđ yoksa Psikoloji disiplini mi kesışimselliği değiştirip dđnüştüreceđ?” sorusuna kesin bir yanıt vermekten uzak görünmektedir. Nitekim Toro ve Yoshikawa da (2016) bu sorunun halâ cevapsız olduğunu ifade ederler ama kesışimselliğin psikolojiyi değiştirme potansiyeli olduğu konusunda iyimser düşünceleri vardır. Diğer yandan Grzanka’nın tespitlerinden hareketle, bu konuda Psikoloji disiplininde tersi yönde de işaretle olduğu ileri sürülebilir. Yani Psikolojinin kesışimselliği dđnüştürmesinden de söz edilebilir. Zira Grzanka (2020) Psikoloji disiplininde kesışimselliğin zayıf versiyonunun kullanıldığını, yani çoklu sosyal kimliklerin sosyal ve yapısal güçlerle ilişkisiz biçimde ele alındığını ileri sürmektedir. Bu nedenle psikologlara kesışimselliği ciddiye alma çağrısı yaparken, kesışimselliğin güçlü versiyonunu kullanma, yani çoklu sosyal kimlikleri yapısal güçlerle ilişkisi içinde inceleme çağrısı yapmış olmaktadır.

Kaynaklar

- Bernstein, S. (2020). The metaphysics of intersectionality. *Philosophical Studies*, 177, 321-335. DOI:10.1007/s11098-019-01394-x
- Bowleg, L. (2008). When Black + Lesbian + Woman \neq Black Lesbian Woman: The methodological challenges of qualitative and quantitative intersectional research. *Sex Roles*, 58, 312-325. DOI: 10.1007/s11199-008-9400-z
- Bowleg, L. (2017). Intersectionality: An underutilized but essential framework for social psychology. In Brendan Gough (Ed.), *The Palgrave Handbook of Critical Psychology* (pp. 507-530). London: Palgrave Macmillan.
- Bowleg, L. & Bauer, G. (2016). Invited reflection: Quantifying intersectionality. *Psychology of Women Quarterly*, 40(3), 337-341. DOI: 10.1177/0361684316654282
- Bilge, S. (2013). Intersectionality undone: Saving intersectionality from feminist intersectionality studies. *Du Bois Review*, 10(2), 405-424. DOI:10.1017/S1742058X13000283
- Brah, A. & Phoenix, A. (2004). Ain't I a woman? Revisiting intersectionality. *Journal of International Women's Studies*, 5(3), 75-86.
- Carastathis, A. (2014). The concept of intersectionality in feminist theory. *Philosophy Compass*, 9(5), 304-314.
- Cho, S., Crenshaw, K. W., & McCall, L. (2013). Toward a field of intersectionality studies: Theory, applications and praxis. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 38(4), 785-810.
- Collins, P. H. & Bilge, S. (2016). *Intersectionality*. Malden, MA: Polity Press.
- Cole, E. R. (2009). Intersectionality and research in psychology. *American Psychologist*, 64(3), 170-180. DOI: 10.1037/a0014564
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex. *University of Chicago Legal Forum*, 1, 139-167.
- Davis, K. (2008). Intersectionality as a buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. *Feminist Theory*, 9(1), 67-85. DOI: 10.1177/1464700108086364
- Davis, K. (2019). Who owns intersectionality? Some feminist debates on how theories travel, *European Journal of Women's Studies*, 1-15. DOI: 10.1177/1350506819892659
- Else-Quest, N. M. & Hyde, J. S. (2016a). Intersectionality in quantitative psychological research: I. Theoretical and epistemological issues. *European Journal of Women's Studies*, 40(2), 155-170. DOI: 10.1177/0361684316629797
- Else-Quest, N. M. & Hyde, J. S. (2016b). Intersectionality in quantitative psychological research: II. Methods and techniques. *European Journal of Women's Studies*, 40(3), 319-336. DOI: 10.1177/0361684316647953

- Goff, P. A. & Kahn, K. B. (2013). How psychological science impedes intersectional thinking. *Du Bois Review*, 10(2), 365-384. DOI:10.1017/S1742058X13000313
- Grzanka, P. R. (2020). From buzzword to critical psychology: An invitation to take intersectionality seriously. *Women & Therapy*, 43(3-4), 244-261. DOI:10.1080/02703149.2020.1729473
- Gunnarsson, L. (2017). Why we keep separating the “inseparable”: Dialecticizing intersectionality. *European Journal of Women's Studies*, 24(2), 114-127. DOI: 10.1177/1350506815577114
- Hammack, P. L. (2018). Social psychology and social justice: Critical principles and perspectives for twenty-first century. In Philip L. Hammack (Ed.), *The Oxford Handbook of Social Psychology and Social Justice* (pp. 3-40). Oxford University Press.
- Hancock, A. M. (2007a). Intersectionality as a normative and empirical paradigm. *Politics & Gender*, 3(2), 248-254. DOI: 10.1017/S1743923X07000062
- Hancock, A. M. (2007b). When multiplication doesn't equal quick addition: Examining intersectionality as a research paradigm. *Perspectives on Politics*, 5(1), 63-79.
- Hancock, A. M. (2016). *Intersectionality: An intellectual history*. Oxford: Oxford University Press.
- Jordan- Zachery, J. S. (2007). Am I a black woman or woman who is black? A few thoughts on the meaning of intersectionality. *Politics & Gender*, 3(2), 254-263. DOI:10.1017/S1743923X07000074
- Kocadost, B. (2023). Kesişimsellik. www.feministbellek.org. 1 Ekim 2023 tarihinde erişildi.
- Macleod, K., Marecek, J. & Capdevilla, R. (2014). Feminism & Psychology going forward. *Feminism & Psychology*, 24(1), 3-17. DOI: 10.1177/0959353513515308
- Marecek, J. (2016). Invited reflection: Intersectionality theory and feminist psychology. *Psychology of Women Quarterly*, 40(2), 177-181. DOI: 10.1177/0361684316641090
- May, W. M. (2015). *Pursuing intersectionality, unsettling dominant imaginaries*. London: Routledge.
- McCormick-Huhn, K., Warner, L. R., Settles, I. H., & Shields, S. A. (2019). What if psychology took intersectionality seriously? Changing how psychology think about participants. *Psychology of Women Quarterly*, 43(4), 445-456. DOI: 10.1177/0361684319866430
- Okuyan, M. & Curtin, N. (2018). “You don't belong anywhere, you're in-between”: Pious women's intersectional experiences and ideas about social change in contemporary Turkey. *Feminism & Psychology*, 28(4), 488-508. DOI: 10.1177/0959353518775763

- Salem, S. (2018). Intersectionality and its discontents: Intersectionality as traveling theory. *European Journal of Women's Studies*, 25(4), 403-418. DOI:10.1177/1350506816643999
- Shields, S.A. (2008). Gender: An intersectionality perspective. *Sex Roles*, 59, 301-311. DOI:10.1007/s11199-008-9501-8
- Toro, D. J. & Yoshikawa, H. (2016). Invited reflection: Intersectionality in quantitative and qualitative research. *Psychology of Women Quarterly*, 40(3), 347-350. DOI: 10.1177/0361684316655768
- Warner, L. R. (2016). Invited reflection: Contested interpretations and methodological choices in quantitative research. *Psychology of Women Quarterly*, 40(3), 342-346. DOI: 10.1177/0361684316655453
- Warner, L. R., Settles, I. H. & Shields, S. A. (2016). Invited reflection: Intersectionality as an epistemological challenge to psychology. *Psychology of Women Quarterly*, 40(2), 171-176. DOI: 10.1177/0361684316641384